

Либ. № 646
Стр. 559
ИЗДАТЕЛЬСТВО ЦЕНТРАЛЬНОГО
УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ЦЕНТРА
ОБРАЗОВАНИЯ

Жарасаяв

"Грамматика
киргизского языка"

1949г.

Кыргыз тили окуучу грамматикалык
 түзүлүшү маани, аллюминациялык тил-
 деген сөзүбүзү кыргыз. мезгил сөзү
 учуру өзгөчөсүн бул келип тураган да,
 окуучу лексикалык айрым маани
 жана болот. ^{учуру айканкал} ~~Ал~~ ^{көбүчү} ~~бул~~ ^{айрым} ~~бул~~ ^{мезгил} ~~бул~~ ^{мезгил}
 маани болот. ^{мезгил} ~~бул~~ ^{мезгил} ~~бул~~ ^{мезгил} ~~бул~~ ^{мезгил}
 дегенди айтат.

мисал учу - лор мурдуну ал сак,
 булдук учу мурдуну мекенге койтук
 маанини билдирет. } Аллюминациялык
 тилдеги мурдуну булдук тилде
 ган сөзү айтылган тилдеги учу
 башка мурдуну айканкал мурдуну
 учу булдук башка мурдуну
 тилдеги башка мурдуну булдук
 билдирет.

мисал учу милканы мурдуну
 деген сөзү ал сак, учуру - милканы,
 мурдуну - милканы, лор койтук мурдуну
 суу, милканы мурдуну, лор мурдуну
 мурдуну. лор мурдуну булдук
 булдук учу мурдуну

сознанием ~~улич~~ ^{дешка махура} ~~ондору~~ революци-
 сатан ^{улич} ~~кадрин~~ ^{кэри} ~~мысли~~ ^{кэри} ~~кэри~~ соз-
 гудуи ~~бэри~~ ^{кадрин} ~~мысли~~ ^{мысли} ~~мысли~~
 озголучио ~~бэри~~ ^{кадрин} ~~мысли~~ ^{мысли} ~~мысли~~
~~кадрин~~ ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~
~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

озгудуи ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин} ~~кадрин~~ ^{кадрин}

Ф О Н Е Т И К А.

Сөз тыбышы жөнүндө жана фонема жөнүндө түшүнүк.

Фонетика-тил илиминин бир бөлүгү. Анда айрым милдет тыбыштар-
дын жасалышы, өзгөрүшү, бөлүнүшү текшерилет. Башкача айтканда, тилде
деги тыбыштар жөнүндөгү илим-фонетика деп аталат /фонетика-грек
че рhone-тыбыш, үн деген сөз/.

Тилдеги айрым тыбыштар башка тыбыштардан бөлүнүп өзүнчө тур-
ганда эч кандай мааниге ээ боло албайт. Башка тыбыштар менен тиз-
мектелгенде гана чогулуп, белгилүү мааниге ээ болот. Тилдеги айрым
тыбыштар өзүнчө жалгыз турганда мааниге ээ болбогон менен, сөз-
дөрдү бир биринен ажырата турган белги болуп саналат. Анткени
ар бир тыбыштын айтылышы ар башка. Кулакка ар түрдүү болуп угу-
луунун натикасында, бир сөздү экинчи бир сөздөн ажырата алабыз.
Айрым сөздөрбелгилүү бир маани менен байланыштуу болот.

Тилдеги сөздөрдү бир биринен ажырата турган коомдук мааниси
тыбыштар-фонема деп аталат /фонема-грекче рhoneма-тыбыш,
үн деген мааниде/.

Айрым сөз көбүнчө бир нече фонемадан /тыбыштан/ түзүлөт.
Бирок бир сөздөгү фонемалар /тыбыштар/ башка сөздөгү фонемаларга
такыр окшошпой туруу шарт эмес.

Көп учурларда бир сөздөгү фонемалардын бири гана башкача бо-
луп, калгандары окшоп калышы да мүмкүн. Мисал: мал, тал, жал, бал, кал,
деген сөздөрдү алсак, жалгыз гана башкы тыбыштарынын менен ажы-
ралып турат, бол, бул, бөл, бул, бил сыяктуу сөздөрдү алсак, ортоңку фо-
немалары менен ажыралып атат, ал эми тал, тал, тал, тар, сыяктуу сөз-
дөрдү алсак, аяккы фонемалары менен ажыратылып атат. Кайсы бир
учурларда бир фонеманын артык же кем болушу менен ажыралат, мисал,
жагым, агым, бака-бакал, кашык-ашык, тердик-эрдик, ж оолук-оолук жана
башкалар. Кээде фонемалары окшош болгону менен, сөз ичинде орундары

башкалар. Кээде фонемалары окшош болгонунан менен, сөз ичинде орундары алмашып турса да, мааниси башка болуп калат. Мисалы: маш, -шам, пат-таш, кош-шок, оолак-калоо, үкөк-көкү ж.б.

Жогорку келтирилген төрт топ мисалдардан, айрым сөздөр, ага байланыштуу маанилери, бир тыбыштан, же орундары алмашуудан да бир биринин ажырапа тургандыгын ачык түшүндүк.

Демек, сөз ичиндеги фонемалардын/тыбыштардын/ бардыгы да белгилүү мааниге ээ болот. Эгер анын бири эле өзгөрүлсө же орду алмашса, сөздүн мааниси өзгөрүп кетет.

Кайсы бир көз, каз, жел, кой сыяктуу сөздөрдүн тыбыш составы бирдей боло туруп эле, бир топ мааниге ээ болот. Мындай учурларда башка сөздөр менен тизмектештирүү аркылуу конкреттүү маанисин ачабыз, мисалы, кара көз кыз, тузакка көз жасады, малга көз бол, ийненин көзү тар; жер каз, коңур каз; ат менен жел, саяккы жел болду; кой маарады, китепти столго кой, кой тийбе! деген сүйлөмдөрдөгү кара менен терилген сөздөрдүн маанилери жанындагы тизмектелген сөздөргө карай конкреттүү/ачык/ болду.

Сөздүн маанисин өзгөрткөн фонеманын варианты
Ф о н е м а а н ы н в а р и а н т ы .

Кыргыз тилиндеги кээ бир тыбыштар сөздүн маанисин өзгөртпөстөн тышкы угулушун гана өзгөртөт. Мисал үчүн, ак, тап, деген сөздөргө мүчө айкаштырсак, агы, табы болуп, к-г тыбышына, п-б тыбышына өттү. Бирок сөздүн маанисин өзгөрткөн жок. Ушун эле тыбыштар уңгу сөздө айтылышы өзгөрө турган болсо мааниси кошо өзгөрөт. Мисал үчүн, капар, кайкы деген сөздөрдүн кабар, кайгы десек, такыр башка мааниге өтүп кетти.

Мына ошондуктан сөз ичинде маанини өзгөртө турган тыбыштарды фонема дейбиз. Сөздүн маанисин өзгөртпөй айтылышы гана өзгөртө турган тыбыштарды-фонеманын варианты, анын түрү дейбиз.

Сөздүн маанисин өзгөрткөн фонеманын варианты
Сөздүн маанисин өзгөрткөн фонеманын варианты
Сөздүн маанисин өзгөрткөн фонеманын варианты